

Zuzanna Rachowska*

**WYJAZDY STUDENTÓW W RAMACH PROGRAMU
ERASMUS JAKO INSTYTUCJONALNA FORMA
PRZEDŁUŻONEGO MORATORIUM. PRZYCZYNEK DO
TEZY O „KRYZYSIE ĆWIERĆWIECZA”**

Niektórzy publicyści określają współczesne pokolenie polskich dwudziestolatków „Generacją Piotrusia Pana” (Geremek 2003), gdyż jak bajkowy bohater stworzony przez Jamesa M. Barriego boją się „dorosnąć”. Część dwudziestolatków ucieka od podjęcia ról i zobowiązań przypisanych konwencjonalnie rozumianej dorosłości. Mieszka z rodzicami, nie chce iść do pracy, nie spieszy się również z zakładaniem własnej rodziny. Z jednej strony młodzi ludzie chcą żyć zgodnie z etosem kultury konsumpcyjnej, która afirmuje młodość i zabawę nieskrępowaną obowiązkami, z drugiej zaś odczuwają presję ze strony społeczeństwa, by stworzyć plany na przyszłość i zaangażować się w role pracownika, rodzica i małżonka. Dwie amerykańskie badaczki, Alexandra Robbins i Abby Wilner są zdania, że coraz więcej młodych dorosłych zmaga się z „kryzysem ćwierćwiecza” (2001, s. 22). Pojęcie to odnosi się do odczuwanego przez młodych ludzi lęku wobec podjęcia ról przypisanych dorosłości. Źródłem negatywnych uczuć przeżywanych przez młodych w tym czasie jest nieumiejętność zaplanowania własnej przyszłości oraz określenia zadań i ról, w które chcą się zaangażować w swoim dorosłym życiu (tamże, s. 24).

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie problematyki uczestnictwa młodych Polaków w programie Erasmus jako strategii obieranej w obliczu doświadczanych przez część studentów symptomów kryzysu ćwierćwiecza. Dla takich studentów kilkumiesięczne stypendium w obcym kraju może stać się okazją do wzmożonych poszukiwań tożsamościowych i stworzenia planów na przyszłość pod wpływem konfrontacji z nowymi możliwościami, jakie oferuje środowisko zróżnicowane kulturowo. W artykule tym zostanie podjęta próba weryfikacji tezy mówiącej, że wyjazdy w ramach programu Erasmus można analizować jako instytucjonalną formę przedłużonego

*Zuzanna Rachowska – magister socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, studentka Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych. Pole zainteresowań Autorki: socjologia młodzieży (w szczególności tematyka wkraczania w dorosłość), style życia w antropologicznej perspektywie teoretycznej, wielokulturowość, socjologia podróży.

moratorium, które ma znaczenie funkcjonalne dla tych dwudziestolatków, którzy nie zaangażowali się w rolę człowieka dorosłego i jeszcze nie stworzyli planów na przyszłość. Jednakże nie należy zapominać, że stypendyści programu stanowią niejednorodną kategorię i podejmując decyzję o wyjeździe na zagraniczne studia, kierują się różnymi motywacjami. Pomimo tego, analiza możliwości i specyfiki stypendiów programu pod kątem ich rozwojowego potencjału dla osób, które doświadczają symptomów kryzysu ćwierćwiecza, wydaje się autorce godna uwagi ze względu na pewien nowy sposób podejścia do tematu uczestnictwa polskich studentów w programie Erasmus.

W pierwszej części artykułu zostaje krótko przedstawiona problematyka funkcji moratorium psychospołecznego w świetle klasycznych teorii psychologicznych autorstwa Erika H. Eriksona i Jamesa Marcii. Następnie prezentowana jest współczesna koncepcja *kryzysu ćwierćwiecza*, analizowana w kategoriach moratorium przedłużonego na dorosłość. Koncepcja ta w centrum swoich zainteresowań stawia osoby metrykalnie dorosłe, które nie podejmują ról i obowiązków przypisanych konwencjonalnie definiowanej dorosłości. W kolejnej części artykułu zostaje podjęta próba odpowiedzi na pytanie o to, jakie czynniki strukturalne i kulturowe utrudniają dwudziestolatkom pełne wkroczenie w dorosłość. Następnie, w odwołaniu do koncepcji Krystyny Szafraniec, jest przedstawiana problematyka emigracji młodych ludzi, również tej o charakterze edukacyjnym (oferowanej m.in. przez program Erasmus), jako formy strategii życiowej młodych ludzi, pozwalającej im przezwyciężyć systemowe ograniczenia, utrudniające podejmowanie ról związanych ze statusem osoby dorosłej. Zostaje tu także podjęta analiza sytuacji stypendysty programu, który za granicą funkcjonuje w przestrzeni pogranicza kulturowo-społecznego. Teza, że przestrzeń ta stanowi szczególnie potencjał rozwojowy dla tych studentów, którzy przeżywają kryzys ćwierćwiecza, zostaje poparta materiałem empirycznym z badań własnych o charakterze jakościowym [obserwacji uczestniczącej i wywiadów pogłębionych (N=11) z polskimi stypendystami programu, przeprowadzonych przez autorkę w semestrze zimowym w roku akademickim 2009/2010 w Porto].

1. Moratorium w okresie dorastania a moratorium przedłużone na dorosłość

W myśl psychospołecznej teorii rozwoju tożsamości człowieka stworzonej przez Erika H. Eriksona, w okresie adolescencji młody człowiek stoi przed koniecznością uporania się z *kryzysem tożsamości*. Kryzys ten podważa identyfikację z okresu dzieciństwa, diametralnie zmienia relacje nastolatka ze

światem ludzi dorosłych. Jednocześnie skazuje go na samodzielne poszukiwania odpowiedzi na ważne pytania egzystencjalne, dotyczące jego tożsamości i życia w przyszłości. Dorastający człowiek czuje wewnętrzną potrzebę, jak i presję ze strony otoczenia społecznego, by dokonać nowej definicji własnej tożsamości. Nastolatek – zgodnie z teorią E. H. Eriksona – może zmierzyć się z poczuciem zewnętrznej izolacji i wewnętrznej pustki, które są efektami przeżywanego kryzysu tożsamości, dzięki *moratorium psychospołecznemu* (*psychosocial moratorium*). Moratorium – według Eriksona – stanowi konieczność rozwojową polegającą na czasowym opóźnieniu podjęcia *zobowiązań na życie* (*commitments for life*), tradycyjnie związanych z rolą człowieka dorosłego. Jest to niezbędny dla rozwoju tożsamości okres przyznawany temu, kto nie jest jeszcze „gotowy stawić czoła obowiązkom, kto potrzebuje czasu” (Erikson 2000, s. 123). Przewyciężenie kryzysu, tym samym zakończenie moratorium, „polega na uzyskaniu przez dorastającego wstępnej świadomości integracji wewnętrznej – zarówno w czasie teraźniejszym, jak i w czasie przeszłym, dokonaniu wyboru ról społecznych, rewaluacji wcześniejszych doświadczeń i ich scalenia w spójną strukturę nadrzędną oraz konieczności określenia pozycji zajmowanej w stosunku do innych ludzi” (Przetacznik-Gierkowska 1980, s. 199). Jednakże moratorium w procesie rozwoju człowieka ma charakter ambiwalentny. Bez wątpienia jego rozwojowy sens przejawia się w tym, że jest to czas darowany przez społeczeństwo młodym, by mogli swobodnie eksperymentować z rolami społecznymi, tak by później spośród nich mogli wybrać te, które wydają się im najbardziej odpowiednie. Może jednak również stanowić zagrożenie dla jej rozwoju (Opoczyńska 1999, s. 123-143). Jednym z takich zagrożeń jest *pomieszczenie tożsamości* – stan, w którym młody człowiek nie jest zdolny do określenia własnej tożsamości; pomimo upływającego czasu czuje się zbyt młody, by podjąć „dorosłe” zobowiązania. Zgodnie z teorią Eriksona, przyczyny tego stanu mogą mieć dwa źródła: pierwsze – źródło jednostkowe, tj. niepowodzenia w rozwiązywaniu kolejnych zadań egzystencjalnych we wcześniejszych stadiach rozwoju zgodnie z zasadą epigenetyczną, która kieruje rozwojem, drugie – kondycję społeczeństwa, w którym dorasta młody człowiek. Otoczenie społeczne może przyczyniać się bezpośrednio do powstania zamętu tożsamościowego poprzez celowe wydłużanie psychospołecznego okresu karencji (Erikson 2002, s. 48), ale także przez ubogą ofertę, niejednokrotnie ze sobą sprzecznych wartości oferowanych młodej generacji.

Kontynuatorem psychospołecznej teorii rozwoju E. H. Eriksona jest James Marcia, który stosuje termin moratorium na określenie jednego z wyróżnionych przez siebie *statusów tożsamości* (*identity status*) (Marcia 1966, s. 551-538). Według J. Marcii, tożsamość powstaje w dwóch wymiarach.

Pierwszy z nich polega na aktywnym poszukiwaniu alternatyw działań, eksperymentowaniu i testowaniu samego siebie. Ten typ działań orientacyjno-poznawczych został nazwany *eksploracją* (*exploration*). Drugi wymiar to dokonanie wyboru i decyzji w wyniku poszukiwań w etapie pierwszym – jest to tzw. *zobowiązanie* (*commitment*). Połączenie tych dwóch etapów, czyli obecności lub nieobecności eksploracji bądź zobowiązania daje cztery kombinacje, tzw. statusy tożsamości.

Tożsamość moratoryjna (*moratorium identity*) poprzedza status najbardziej rozwojowo zaawansowany – tożsamość osiągniętą. Charakterystyczne dla osób przejawiających ten status tożsamości jest wzmożone eksperymentowanie na różnych rolach społecznych oraz eksploracja alternatywnych ofert, z różnych wymiarów aktywności człowieka. Jednostka o tożsamości moratoryjnej dostrzega wiele możliwości wyborów drogi życiowej, ale nie potrafi w sposób zdecydowany podjąć decyzji, tym samym pozostając w kryzysie. Jednakże osoby takie funkcjonują na wysokim poziomie psychicznym, są zdolne do złożonego myślenia i rozumowania moralnego, a także do budowania bliskich relacji interpersonalnych (Pervin 2000, s. 106).

Najbardziej istotnym wkładem J. Marcii do rozważań stawiających w centrum uwagi moratorium jest to, że uczynił z niego odrębny status tożsamości, który nie jest przypisany jedynie nastolatkom, ale dotyczy także osób dorosłych. Ta ważna zmiana w perspektywie teoretycznej pozwala na przyjęcie tezy, że można doświadczać kryzysu tożsamości również w dorosłości. Wówczas takie istotne kwestie, jak „kim jestem i kim chcę być?” pozostają nierozstrzygnięte. Tym samym etap eksploracji nie zostaje zakończony, gdyż jednostka jest wciąż w trakcie poszukiwań swego miejsca i celu w życiu. Połączenie perspektyw teoretycznych stworzonych przez E. H. Eriksona i J. Marcie może stanowić podstawę do analiz współczesnych zjawisk, które można rozpatrywać w kategoriach przedłużonego moratorium, np. kryzysu ćwierćwiecza.

Teza o wydłużeniu się moratorium na wczesną dorosłość znajduje swoje odzwierciedlenie w dość popularnym w dyskursie medialnym i naukach społecznych koncepcie *kryzysu ćwierćwiecza*. Pojęcie to odnosi się do niemożności podjęcia zobowiązań tradycyjnie przypisanych dorosłości przez młodych dorosłych. Na podstawie wywiadów przeprowadzonych z osobami w wieku od 18 do 35 lat Alexandra Robbins i Abby Wilner twierdzą, że współczesnych młodych u progu dorosłości łączy to, że próba odpowiedzi na pytanie „jak ma wyglądać moje dorosłe życie?” budzi w nich lęk (2001, s. 4). Impas decyzyjny, strach przed przyszłością i poczucie izolacji są dominującymi uczuciami przeżywanymi przez młodych dorosłych w obliczu podjęcia ról przypisanych dorosłości. Kryzys ćwierćwiecza, podobnie jak kryzys wie-

ku średniego, jest odpowiedzią na osiągnięcie zwrotnego punktu w życiu, w tym przypadku przejścia (*transition*) z późnej adolescencji do dorosłości (tamże, s. 7-11). Kryzys rozpoczyna się w okresie późnej adolescencji, pod koniec edukacji (na średnim poziomie), ale najbardziej uaktywnia się u absolwentów i studentów ostatnich lat szkół wyższych (tamże, s. 24).

A. Robbins i A. Wilner wymieniają główne objawy kryzysu ćwierćwiecza, zaliczając do nich:

1. niechęć do podejmowania istotnych decyzji życiowych, szczególnie związanych z karierą zawodową;
2. rozczarowanie koniecznością dokonywania „życiowych” wyborów w młodym wieku. Chęć kontynuowania praktyk z okresu adolescencji;
3. strach przed porażką (jest to strach przed porażką „totalną”, dwudziestolatkowie przypisują podejmowanym w tym czasie decyzjom wielkie znaczenie i sądzą, że niepowodzenie może rzutować negatywnie na całe ich życie);
4. strach przed opuszczeniem dzieciństwa. Dziecięce i nastoletnie zależności z rodzicami podtrzymywane przez dwudziestolatków dają im poczucie bezpieczeństwa i mniejszej odpowiedzialności za własne życie (w wysokorozwiniętych krajach zachodnich obserwuje się tzw. *boomerang trend* – trend polegający na tym, że dorosłe dzieci powracają do domu rodzinnego po ukończeniu szkoły lub po odrzuceniu pracy).

Analiza obszernie cytowanych wypowiedzi młodych dorosłych z publikacji A. Robbins i A. Wilner pozwala na postawienie tezy, że w odniesieniu do tej grupy moratorium, podobnie jak w okresie dorastania, przejawia się w trudnościach samookreślenia się, a ponadto w odsuwaniu w czasie momentu podjęcia określonych zadań tradycyjnie przypisanych dorosłości.

Krytycznie należy się odnieść do opinii A. Wilner i A. Robbins, że kryzys ćwierćwiecza jest zjawiskiem nowym, obserwowanym od połowy lat 90. XX wieku. Istnieją przesłanki, które pozwalają stwierdzić, że niechęć dwudziestolatków do pełnego wkroczenia w dorosłość nie jest „wynalazkiem ostatnich lat”, a fenomenem istniejącym i rozwijającym się od połowy lat 60. XX wieku. Mogą o tym świadczyć analizy Władysława Adamskiego nad przyczynami kontestacji ideologiczno-politycznych młodych Amerykanów w latach 1964-1972 (1977, s. 25-45) czy też socjo-antropologiczne badania nad młodzieżą Margaret Mead (2000, s. 160-196).

2. Sytuacja życiowa młodych a emigracyjne strategie wchodzenie w dorosłość

Zgodnie z teorią Erika H. Eriksona, przyczyn wydłużonego moratorium należałoby się doszukiwać nie tylko w indywidualnych psychicznych predyspozycjach jednostki, ale także w kondycji społeczeństwa, w którym ona żyje. Władysław Adamski wskazuje na czynniki o charakterze strukturalnym (tj. rozwój szkolnictwa ponadobowiązkowego, bezrobocie absolwentów, utrudnienia w zdobywaniu niezależności ekonomicznej, brak środków na zakup mieszkania), jako przyczyny wydłużenia „młodości społecznej” (1987, s. 13-15). Również czynniki kulturowe, takie jak kult młodości dominujący we współczesnej kulturze, sprzyjają zachowaniom regresywnym u młodych dorosłych i zniechęcają ich do pełnego wkroczenia w dorosłość. Co więcej, w dobie ponowoczesności młodym jest bardzo trudno stworzyć plany na własną przyszłość o wysokim stopniu przewidywalności, gdyż rzeczywistość, w której żyją, podlega nieustannej, płynnej zmianie.

Sytuacja życiowa młodych Polaków, również tych z wyższym wykształceniem, nie sprzyja podejmowaniu ról związanych ze statusem osoby dorosłej. Według wyników badań CBOS, osoby z kategorii wiekowej od 18 do 24 lat należą do grup społeczno-demograficznych najsilniej odczuwających zagrożenie bezrobociem (CBOS 2009, s. 10). Dane zgromadzone w ramach Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) wskazują, że w II kwartale 2009 r. częściej niż co czwarty absolwent, który nie ukończył 34 lat, pozostaje bez zatrudnienia (192 tys. z 655 tys., tj. 29%) (GUS 2010, s. 4). Ponad 44% absolwentów, którzy znajdują zatrudnienie, wykonuje pracę całkowicie odbiegającą od wyuczonego zawodu i ukończonego kierunku kształcenia (ponad dwie trzecie osób należących do tej kategorii nie znalazło pracy w swoim zawodzie) (tamże). Dane te kontrastują z dużymi aspiracjami młodych ludzi, którzy w badaniach obok udanego życia rodzinnego (54%) jako najważniejszy cel życiowy wskazują ciekawą i zgodną z zainteresowaniami pracę (40%), zaś kariera zawodowa i wysoka pozycja społeczna plasują się na czwartym miejscu według odsetka wskazań (CBOS 2009, s. 10). Lęk o znalezienie płatnego zajęcia wzmaga prognozy specjalistów od rynku pracy na najbliższe lata. Z badań Instytutu Pracy i Polityki Socjalnej wynika, że rzesza bezrobotnych absolwentów w latach 2011-2015 może przekroczyć nawet trzy miliony (Wesołowska). Brak zatrudnienia lub niskie dochody młodych Polaków uniemożliwiają im uzyskanie pełnej niezależności ekonomicznej, stanowią także główną barierę na drodze do własnego mieszkania. Według wyników badań dla GE Money Banku, 70% Polaków w wieku od 18 do 29 lat mieszka z rodzicami, a co czwarty obywatel Polski

nie wyprowadza się z domu rodzinnego do końca życia (Kalinowska).

Niekorzystne uwarunkowania strukturalne utrudniające młodym Polakom wkraczanie w dorosłość jednocześnie zmuszają ich do innowacyjnych form zachowania i poszukiwania środowiska o bogatszym zbiorze zasobów i możliwości sprzyjających podejmowaniu ról człowieka dorosłego. Środowisko takie młodzi ludzie niejednokrotnie odnajdują poza granicami własnego kraju. Tylko w 2008 roku z Polski wyjechało 2,2 mln Polaków (GUS, *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji...*). Według „Diagnozy Społecznej 2009”, większość osób, która wyemigrowała z kraju w ciągu ostatnich czterech lat (2005-2009), była w wieku od 15 do 34 lat (Czapiński 2009, s. 125).

Szczególnym rodzajem emigracji młodych ludzi są te o charakterze edukacyjnym. Od 1998 roku polscy studenci dzięki programowi Erasmus mogą studiować przez pewien okres na jednej z kilkunastu tysięcy europejskich uczelni wyższych. Erasmus to sztandarowy program edukacyjny Unii Europejskiej, którego celem jest integracja szkolnictwa wyższego poprzez wspieranie mobilności studentów i nauczycieli, międzynarodową współpracę uczelni oraz inne projekty współpracy ponadnarodowej związane ze szkolnictwem wyższym (Kolanowska 2008, s. 11). Każdego roku liczba polskich beneficjentów programu zwiększa się, a zagraniczne stypendia Erasmusa cieszą się rosnącym zainteresowaniem ze strony studentów. Przez jedenaście lat działania programu w Polsce liczba polskich beneficjentów zwiększyła się dziewięciokrotnie – w roku akademickim 1998/99 na zagraniczne stypendia wyjechało 1426 studentów, a w 2008/09 roku za granicą studiowało 13 402 młodych Polaków (*Erasmus w Polsce – dane*).

Zdaniem Krystyny Szafraniec, „strukturalne (systemowe) ograniczenia” (2010, s. 198) utrudniają młodym Polakom podjęcie zobowiązań i ról związanych ze statusem osoby dorosłej, dlatego poszukują oni warunków bardziej sprzyjających dorastaniu, czego wyrazem są wybierane przez nich różne formy emigracji. Według niej emigracje – poza zasadniczymi funkcjami, jakie spełniają – stanowią również dla młodych ludzi „okazję na dorosnięcie” (tamże), której nie stwarza im własny kraj z uwagi na strukturalne ograniczenia w zagospodarowaniu elementarnego potencjału młodości (zasobów kwalifikacji, wykształcenia, gotowości do pracy etc.), umożliwiając usamodzielnianie się finansowe, jak i stworzenie planów na przyszłość. Jest to możliwe dzięki temu, że młody człowiek w kraju przyjmującym zazwyczaj ma szansę poprawić własną sytuację materialną. Badaczka ta wskazuje także na inny pozytywny aspekt emigracji młodych ludzi: według niej, fizyczne oddalenie od kraju ojczystego sprzyja refleksyjnej ocenie własnej sytuacji i tworzeniu życiowych planów.

Okolicznością pobudzającą do tego typu działań jest pograniczność świata, w którym porusza się imigrant. W odróżnieniu od klasyków koncepcji pograniczności (por.: Park 1928) K. Szafraniec pokazuje, że pograniczność niekoniecznie jest elementem zagrażającym spójności tożsamości emigranta (Park 1928, s. 333), może być również czynnikiem stymulującym – inspirującym ze względu na dylematy dotyczące własnego „ja” czy tworzenie planów na przyszłość. Na podstawie zebranego materiału empirycznego (uzyskanego w wyniku przeprowadzenia wywiadów biograficznych z młodymi polskimi emigrantami) K. Szafraniec pokazuje (2010, s. 181-203), że młody człowiek, przebywając na emigracji ma okazję, by w sposób aktywny poszukiwać i wykorzystywać możliwości, jakie oferuje mu nowe otoczenie społeczne. Zetknięcie się z alternatywnymi ofertami życiowymi niedostępnymi w kraju, według niej, staje się dla wielu młodych emigrantów inspiracją do innowacyjnych działań. Pobyt w obcym kraju, w tej perspektywie, jest czynnikiem wyzwalamym refleksyjność nakierowaną na planowanie własnej przyszłości i przyczynia się do wzmożonego eksperymentowania tożsamościowego.

3. Stypendium Erasmusa a poszukiwania tożsamościowe młodych

Wyniki badań własnych, których celem było określenie motywacji studentów do udziału w programie Erasmus wskazują, że niektórzy studenci, decydując się na wyjazdy na zagraniczne stypendia, poza motywacjami edukacyjnymi, poznawczymi, hedonistycznymi i eskapistycznymi, kierują się potrzebą zamknięcia budowania w sposób refleksyjny własnego „ja”. Dotyczy to zwłaszcza studentów, którzy nie przezwyciężyli kryzysu tożsamości, tym samym pozostają w moratorium przedłużonym na wczesną dorosłość. Zgodnie z koncepcją A. Robbins i A. Wilner, doświadczają oni „kryzysu ćwierćwiecza” objawiającego się ucieczką od podjęcia zobowiązań przypisanych roli człowieka dorosłego. Niektórzy studenci, pomimo ukończenia dwudziestu lat, nie stworzyli jeszcze żadnych konkretnych planów na własną przyszłość. Z obawą oczekują momentu zakończenia studiów, gdyż nie wiedzą, w jakie działania chcą się zaangażować. Wciąż są w trakcie poszukiwań atrakcyjnych „życiowych ofert”, których chcieliby się podjąć. Ilustruje to wypowiedź dwudziestoczteroletniej Marty (studentki pierwszego roku geografii USM na Uniwersytecie Adama Mickiewicza):

Moja wizja przyszłości jest dość przykra – fajnie jest, gdy się studiuje; wtedy ścieżka, którą się kroczy, jest wyraźna. Dla mnie perspektywa skończenia studiów to przepaść. Skończę studia i nie wiem, co dalej z sobą zrobić. [...] Jestem dobrą studentką, ale to nie będzie interesowało mojego pracodawcy. [...] Nie chcę być przedstawicielką handlową albo telemarketerką i zarabiać cztery złote na godzinę. Mojej sytuacji nie ułatwia to,

że nie wiem, w czym mogłabym być dobra. Nieumiejętność wyznaczenia celu w życiu i sprecyzowania własnych preferencji zawodowych oraz wzmagająca się presja ze strony otoczenia społecznego do określenia się stanowią dla studentów doświadczających symptomów kryzysu ćwierćwiecza sytuację niezwykle stresogenną, a tym samym pobudzają ich do poszukiwania wyjścia z niej.

Dla tych studentów, którzy jeszcze nie stworzyli planów na własną przyszłość po ukończeniu studiów, kilkumiesięczne zagraniczne stypendium może stanowić pretekst do wzmożonych poszukiwań tożsamościowych i określenia życiowych celów. Dla części z nich stworzenie planów na przyszłość jest uświadomionym motywem ich wyjazdu, inni zaś dopiero w trakcie pobytu za granicą uświadamiają sobie, że jego celem jest rozwiązanie ich problemów tożsamościowych. Marta tak opisywała przyczyny jej uczestnictwa w programie:

W podaniu napisałam, że chcę poznać to, jak się studiuje w innym kraju, ale oczywiście to nie jest cel mojego pobytu. Lubię podróżować i poznawać nowych ludzi, ale generalnie byłam dosyć zmęczona moim życiem w Poznaniu. [...] Większość moich znajomych jest trochę starszych ode mnie. Zaczęło mnie to irytować, że głównym tematem naszych rozmów stała się praca. [...] Szczególnie denerwują mnie te dobre rady, że już powinnam zacząć pracować, szukać płatnego stażu itd. Wszyscy powtarzają mi, że powinnam zacząć coś robić, by po studiach nie zostać na lodzie. [...] Może jestem niedojrzała, ale nie chcę jeszcze iść do pracy. Nie czuję się jeszcze gotowa na ten krok.

Katalizatorem wzmożonych poszukiwań tożsamościowych dla stypendystów Erasmusa zmagających się z symptomami kryzysu ćwierćwiecza jest przede wszystkim funkcjonowanie w przestrzeni pogranicza kulturowo-społecznego. Student biorący udział w programie na co dzień funkcjonuje na styku trzech wymiarów kulturowych: kraju własnego (który jest zinternalizowany w wyniku socjalizacji), kraju, w którym odbywa się stypendium, oraz pluralizmu kulturowego, któremu sprzyjają kontakty z innymi zagranicznymi stypendystami. Pograniczność, jak twierdzi K. Szafraniec, umożliwiając konfrontację z „innością”, sprzyja czujności poznawczej nakierowanej na siebie samego, co stanowi impuls rozwojowy (2010, s. 201).

Stypendysta programu Erasmus w kraju, w którym odbywa stypendium, staje się imigrantem „na szczególnych prawach”. Po pierwsze, nie doświadcza tak silnego wstrząsu związanego z życiem na pograniczu (jak np. badani przez Roberta Parka imigranci), m.in. dlatego, że student przebywający za granicą może liczyć na instytucjonalne wsparcie uniwersytetu przyjmującego, ale także różnych organizacji studenckich, np. Erasmus Student Network czy też zrzeszeń absolwentów Erasmusa. Również pomimo funkcjonowania w nowej rzeczywistości społecznej i kulturowej kraju

goszczącego beneficjent programu nadal przebywa w rzeczywistości uniwersyteckiej, która jest w pewnym stopniu zunifikowana we wszystkich krajach uczestniczących w programie. Stypendysta, pomimo że żyje w obcym kraju, funkcjonuje wśród ludzi do niego podobnych i znajdujących się w podobnej sytuacji – studentów uczelni przyjmującej i innych stypendystów.

Można uznać także, że stypendysta jest w sytuacji uprzywilejowanej w porównaniu z np. emigrantem zarobkowym, choćby dlatego, że zazwyczaj cieszy się wyższą pozycją społeczną, a także jest uwolniony od konieczności zarabiania na swoje utrzymanie. Studenci biorący udział w programie, przebywając kilka miesięcy w obcym kraju, nie muszą się martwić o swoje utrzymanie, ponieważ otrzymują stypendium (średnia jego wysokość wynosi ok. 300 euro). Status studenta uniemożliwia marginalizację społeczną w kraju przyjmującym, zaś partycypacja w życiu społeczności studenckiej zapewnia stypendyście własny krąg społeczny.

Student Erasmusa, dzięki swojej szczególnej pozycji za granicą, może z funkcjonowania w przestrzeni pogranicza czerpać wymierne korzyści. Według Jerzego Nikitorowicza, „człowiek pogranicza” ma większe możliwości od człowieka, który nie obcuje na co dzień z różnorodnością kulturową, etniczną i światopoglądową. Zdaniem tego badacza, „tylko pogranicze daje szansę na zrozumienie innych, ich poglądów, racji, zachowań, akceptacji, szacunku dla inności i odmienności” (1995, s. 16). Uważa on, że człowiek, żyjąc na pograniczu dwóch odmiennych społecznych rzeczywistości uczy się współistnienia, współpracy, życzliwości, a tym samym tolerancji. Pogranicze nie tylko oferuje jednostce bogatą i bardzo urozmaiconą ofertę możliwości, strategii i informacji, ale także „dokonuje przekształceń w sposobach myślenia”, które sprzyjają tworzeniu innowacyjnych rozwiązań (tamże, s. 18).

Stypendysta na co dzień spotyka się ze swoimi rówieśnikami o tym samym statusie, lecz pochodzącymi z innych krajów. Spotkania takie umożliwiają im porównanie zdobytych doświadczeń, ale mogą stanowić również źródło inspiracji, odsłaniające różnorodne sposoby budowania scenariuszy życiowych. Przykładem takiej sytuacji może być ta relacjonowana przez Martę:

Zaprzyjaźniłam się tu z Lize z Belgii, jest o trzy lata starsza ode mnie, niedawno rozpoczęła kolejne studia i pokazała mi, że można żyć inaczej niż myślałam. [...] Wcale nie muszę powielać schematu moich znajomych – praca, mąż i dziecko. Najpierw chcę się skupić na sobie, zadbać o to, by żyć w zgodzie ze sobą. [...] Mówiąc, że chcę żyć zgodnie ze sobą, miałam na myśli to, że chcę zwolnić trochę tempo i nie kierować się tym, co inni ode mnie oczekują, a robić to, co będzie ze mnie wypływało.

Innym czynnikiem sprzyjającym wzmożonym poszukiwaniom tożsamościowym jest „obcość” stypendysty, w sensie bliskim koncepcji Georga Sim-

mla – zapewnia mu pewien stopień anonimowości, a tym samym swobody w eksperymentowaniu z różnymi rolami społecznymi, w takich obszarach lub w takim stopniu, w jakim nie byłoby to możliwe w ojczyźnie. Jednocześnie kilkumiesięczne funkcjonowanie w przestrzeni pogranicznej stanowi próbę własnych sił, nie tylko rozumianej jako test samodzielności w obcym kraju, ale i sprawdzaniu stabilności własnej autonomii, gdyż student, żyjąc za granicą, niejednokrotnie doświadcza konfrontowania i ścierania się różnych wartości i norm.

Fizyczne oddalenie się od dobrze znanego kontekstu społecznego umożliwia stypendyście zdystansowanie się wobec własnej pozycji w rodzimym kraju, tym samym wyjazd pozwala mu na jej ocenę z nowej perspektywy. Doświadczenie emigracyjne może sprzyjać emancypacji psychologicznej od wpływów najbliższego otoczenia społecznego, tym samym wzmacniać autonomię młodego człowieka w relacjach z rodziną.

Również instytucjonalne wsparcie dla studenta Erasmusa (stypendia, opieka instytucjonalna uniwersytetu goszczącego, społeczność studencka) jest czynnikiem ułatwiającym jego tożsamościowe poszukiwania, gdyż zapewnia mu poczucie bezpieczeństwa, że w sytuacjach kryzysowych nie pozostaje bez opieki.

Kolejnym czynnikiem pomagającym w zaradzeniu symptomom kryzysu ćwierćwiecza może być oferta edukacyjna, jaka jest proponowana stypendyście w uniwersytecie goszczącym. Zajęcia nakierowane na praktyczne wykorzystanie umiejętności lub też takie, z którymi student nie miał styczności w trakcie studiów w jego kraju, mogą pomóc mu w rozpoznaniu własnych preferencji zawodowych. Przykładem takiej sytuacji są doświadczenia Wojtka (studenta drugiego roku filozofii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika):
Najcenniejszym dla mnie doświadczeniem w trakcie całego mojego pobytu jest nauka fotografii. Na tutejszym dziennikarstwie odbywają się zajęcia z fotografii otwarte dla wszystkich studentów. [...] Na początku grudnia zrobiliśmy wystawę naszych prac w galerii Seralvez. Moje zdjęcia zbierały pochwały. [...] Z wystawy wracałem do akademika jak na skrzydłach, nie pamiętam, kiedy byłem tak dumny z siebie. Wiem, że mój warsztat jest jeszcze dość ubogi, ale myślę, że mam to coś, by zostać dobrym reporterem. [...] Chciałbym robić zdjęcia do gazet zawodowo, znalazłem roczny kurs fotografii w Warszawie, planuję wysłać moje zgłoszenie na przyszły rok.

Kilkumiesięczne stypendium daje młodemu człowiekowi, który nie potrafi stworzyć planów na przyszłość czas na zastanowienie się nad tym, w jakie działania chce się zaangażować. Również doświadczenie emigracyjne i związane z nim wyzwania mogą przyczynić się do wzmocnienia u studenta poczucia autonomii i pewności siebie. Przykładem tego jest kolejna wypowiedź Wojtka:

Już nie chcę być bierny, robić tego, co wypada, albo czego inni ode mnie oczekują. [...] Przez te kilka miesięcy w Porto stałem się niezależny, chyba już wiem, co chcę robić w przyszłości. [...] O tym, że chcę się zająć fotografią na serio, powiedziałem już mamie i siostrze.

Sprawdzenie własnej zaradności w trakcie studiów w obcym kraju może stać się podstawą sprzyjającą śmielszemu myśleniu o własnej przyszłości. Wyzwania związane z dorosłością mogą wydawać się młodemu człowiekowi już nie tak trudne. Przekonał się on bowiem, że jest w stanie sobie poradzić nawet w zupełnie mu nieznanym środowisku.

* * *

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie uczestnictwa części studentów w programie Erasmus jako obieranej przez nich strategii w celu zaradzenia symptomom kryzysu ćwierćwiecza i stworzenia planów na przyszłość. Odpowiedź na pytanie, jakie funkcjonalne znaczenie mają stypendia Erasmusa dla tego typu młodych ludzi była możliwa dzięki analizie specyfiki sytuacji, w jakiej znajduje się stypendysta programu studiujący za granicą. W artykule tym założono, że beneficjent programu w trakcie trwania stypendium funkcjonuje w przestrzeni pogranicza społeczno-kulturowego. Przez kilka miesięcy żyje na styku trzech wymiarów kulturowych: kraju własnego, kraju przyjmującego oraz heterogenicznej kulturowo i narodowo społeczności innych stypendystów programu. Sytuacja emigracyjna studenta znacząco różni się od innych typów emigrantów. Stypendysta ma zapewnioną pomoc instytucjonalną ze strony uczelni przyjmującej i organizacji studenckich, żyje w środowisku osób sobie podobnych (innych studentów) i otrzymuje wsparcie finansowe w postaci stypendium. W takich warunkach pograniczność może stanowić dla młodego człowieka pozytywny impuls rozwojowy. Konfrontacja z innymi stylami życia, systemami wartości, poglądami wyzwala w nim potencjał refleksyjności, a ponadto pozwala mu na analizę własnej sytuacji życiowej w odniesieniu do doświadczeń rówieśników pochodzących z innych krajów. Częste kontakty z rówieśnikami o tym samym statusie, lecz będącymi obywatelami różnych krajów, mogą stanowić również źródło inspiracji dla osób, które nie stworzyły własnych scenariuszy życiowych. Będąc „obcym”, student ma szansę na konfrontację z nieznanymi mu dotychczas wzorami „ja”, poglądami i stylami życia, dlatego też pograniczność staje się katalizatorem poszukiwań tożsamościowych. Stypendysta dzięki przestrzennemu oddaleniu ma również możliwość zdystansowania się

od dobrze znanego mu kontekstu społecznego. Wyjazd umożliwia mu dokonanie oceny własnej pozycji w rodzimym kraju z nowej perspektywy. Wszystkie te wymienione czynniki związane ze szczególną sytuacją stypendysty za granicą mogą mieć pozytywny wpływ na określenie przez studenta zdradzającego symptomy kryzysu ćwierćwiecza ról i zadań, w które będzie chciał się zaangażować w przyszłości.

Literatura

- ADAMSKI W. (1977), *Młode pokolenie Ameryki. Kultura i społeczeństwo w sytuacji kryzysu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- ADAMSKI W. (1987), *Młodzież jako przedmiot badań: orientacje teoretyczne i problematyka w perspektywie poznawczej*, [w:] J. Głuszyński, *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad młodzieżą*, Poznań.
- BASISTOWA J. (1999), *Istota i rozwój tożsamości w koncepcji Erika Eriksona*, [w:] *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, red. A. Gałdowa, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- CBOS (2009), *Młodzież 2008*, Warszawa.
- CBOS (2009), *Opinie o sytuacji na rynku pracy i zagrożeniu bezrobociem*. Komunikat z badań, Warszawa.
- CZAPIŃSKI J., PANEK T. (2009), *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Centrum Rozwojowe Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- ERASMUS w Polsce - dane, <http://erasmus.org.pl/index.php/ida/54/> [16.04.2009].
- ERIKSON E. (1964), *Youth and Crisis*, New York-London.
- ERIKSON E. (2000), *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Rebis, Poznań.
- GEREMEK F. (2006), *Generacja Piotrusia Pana*, „Wprost” (9).
- GUS (2010), *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2009*, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_3583_PLK_HTML.htm [17.10.2010]
- GUS (2010), *Wejście ludzi młodych na rynek pracy*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Wejscie_ludzi_mlodych_na_rynek_pracy.pdf [17.09.2010].

- KALINOWSKA B. (2010), Wolimy mieszkać z rodzicami do trzydziestki niż coś wynająć, „Rzeczpospolita” <http://www.rp.pl/artykul/73655.html> [16.10.2010].
- KOLANOWSKA E. (2008), 10 lat Erasmusa w Polsce 1998-2008, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa.
- MARCIA J. E. (1996), Development and validation of ego – identity status, „Journal of Personality and Social Psychology” (3).
- MEAD M. (2000), Kultura i tożsamość. Studia dystansu międzypokoleniowego, PWN, Warszawa.
- NIKITOROWICZ J. J. (1995), Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa, Trans Humana, Białystok.
- OPOCZYŃSKA M. (1999), Moratorium psychospołeczne – szansa czy zagrożenie, [w:] Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości, red. A. Gałdowa, tom I, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- PARK R. E. (1928), Human Migration and The Marginal Man, „The American Journal of Sociology”, Vol. 33, No 6, May.
- PERVIN L. A., JOHN O. P. (2002), Osobowość teoria i badania, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- PRZETACZNIK-GIEROWSKA M. (1980), Psychologia rozwojowa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- ROBBINS A., WILNER A. (2001), Quarterlife Crisis. The Unique Challenges of Life in Your Twenties, Jeremy P. Tarcher/Penguin.
- SIMMEL G. (2006), Obcy, [w:] idem: Most i drzwi. Eseje, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- SZAFRANIEC K. (2010), Marginesowość pogranicze jako kategoria socjologiczna i metaforyczna, [w:] eadem: Młode pokolenie a nowy ustrój, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- WESOŁOWSKA E., Młodzi bezrobotni: nawet 3 miliony w 2011 roku, „Dziennik Gazeta Prawna” [http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/447959,młodzi_bezrobotni_nawet_3_miliony_w_2011_roku.html](http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/447959,mlodzi_bezrobotni_nawet_3_miliony_w_2011_roku.html) [16.10.2010].

Zuzanna Rachowska

Students' Exchange within the Erasmus Programme as an Institutional Form of the Extended Moratorium. Contribution to the Thesis of Quarter-Century Crisis

Abstract

The article presents the issue of 20-year-old students who decide to take part in the Erasmus programme in order to finish building their own self in a reflective way. It especially applies to students who, despite the age indicating the completion of an identity crisis, remain in an extended moratorium on early adulthood - experience the "quarter-century crisis". The crisis manifests itself in the escape from making commitments assigned to conventionally defined adulthood. While on scholarship, a student functions in three dimensions of cultural borderlands: their native country, host country and cultural pluralism which is favoured by contacts with other international scholarship holders. Facilitating confrontation with "otherness", a borderline promotes cognitive alertness aimed at themselves which is a development impulse. Institutional support for a scholarship holder (scholarships, institutional care of the host university, student community) ensures their safety and facilitates increased exploration of identity. "Otherness", in the Simmel sense, is for a student not only a test of their own powers, but also an opportunity to create their life plans.

The analysis was performed on the basis of the data obtained from participatory observation and in-depth interviews with Polish scholarship holders (N=11) conducted in Porto (in winter semester of 2009/2010).